

УДК 94: 342. 9 (477) "19"

Людмила Гуцало
(м. Житомир).

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО РАЙОНУВАННЯ В УКРАЇНІ В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті узагальнено відомості щодо виділення та функціонування національно-адміністративних одиниць, які утворювалися в місцях компактного проживання етнічних груп; простежено передумови та процес утворення національних районів, сілрад у 20-х роках ХХ століття.

Ключові слова: національний район, Україна в 20-х рр. ХХ ст., Всесоюзний перепису 1926 р.

Сучасне життя демократичної України переконливо доводить зрозумілу істину: без урахування історичних, етнічних та культурних особливостей регіонів неможливо досягти стабільності в суспільстві. Національна політика України спрямована на вирішення комплексу проблем і суперечностей, що виникають у сфері міжнаціональних відносин, на створення сприятливих умов для розвитку українського етносу та національних меншин.

Одним із елементів політики коренізації, що проводилася на терені України, було утворення національно-адміністративних одиниць у 20-х роках ХХ століття. Політика національного районування досліджувалася в основному в окремо взятих етнічних спільнотах, а саме: німцях, євреях, поляках, греках, болгарях та ін.

Першу спробу історіографічного аналізу праць, присвячених національним меншинам, зокрема й національному районуванню, здійснено в монографії О. Рафальського "Національні меншини України у ХХ столітті" [1]. Проблемі національного районування присвячено цілий розділ монографії Б. Чирка "Національні меншини в Україні (20 - 30 роки ХХ століття)" [2]. У ньому автор проаналізував історію утворення та характер функціонування національних адміністративно-територіальних одиниць. У згаданій праці зроблено спробу порівняльного аналізу різнопланових джерел.

У публікаціях Г. Стронського, О. Калакури, Т. Єременко висвітлено становлення та розвиток системи національного районування щодо польського етносу [3], у працях В. Павленко, Н. Мельник - болгарського населення [4], Л. Наседкіної - грецького [5]. Сучасні дослідники показують, що утворення національних одиниць мало здебільшого адміністративно-примусовий характер. І. Балуба, О. Калакура, Н. Мельник, Л. Наседкіна, В. Павленко, Г. Стронський, Б. Чирко та інші дослідники стверджують, що національні адміністративно-територіальні одиниці розглядалися передусім як засіб залучення широких кіл етнічних спільнот до соціалістичного будівництва, як опора радянській владі. Вони виступили центром, а наймовірніше "полігоном" усіх політичних, економічних, культурних експериментів тоталітарного режиму щодо представників національних меншин.

Мета пропонованої статті полягає в тому, аби узагальнити відомості щодо виділення та функціонування національно-адміністративних одиниць, які утворювалися в місцях компактного проживання етнічних груп; простежити передумови та процес утворення національних районів, сілрад у 20-х роках ХХ століття.

З метою планомірної розробки питань районування УРСР постановою ВУЦВК від 29 листопада 1922 р. створюється Центральна Адміністративно-Територіальна Комісія (ЦАТК) при ВУЦВК. Першим законодавчим актом, що поклав початок і визначив принципи роботи щодо проведення реформи й облаштування нового адміністративно-територіального поділу УРСР, стала постанова III Сесії ВУЦВК

IV скликання (1922 р.). Ця постанова повністю лягла в основу проведення першого етапу реформи: скорочення кількості повітів і волостей, створення округів та районів [6].

У процесі роботи адміністративно-територіальних комісій, проекти яких за схваленням Раднаркому та Президії ВУЦВК були затверджені II Сесією ВУЦВК VII скликання, територія України була розділена замість 102 повітів на 53 округи, тобто було ліквідовано 49 повітів, або 48,0% [7]. III Сесією ВУЦВК VI скликання були запропоновані принципи організації районів. Так, признано за необхідне встановити територію радянської волосної одиниці (району) від 25 тис. до 40 тис. осіб [8]. Засади сільського районування були також встановлені III Сесією ВУЦВК VI скликання в 1922 р. і зводилися до наступного: встановити територію сільської адміністративної одиниці з кількістю населення не менш 1000 осіб. А поселення з кількістю мешканців менше тисячі групувалися з таким розрахунком, щоб жильці здійснювали свої виборчі права за такої умови: сільрада охоплює не менше 1000 осіб населення [9]. У результаті реорганізації в Україні протягом 1923 - 1925 рр. було створено 41 округу з 706 районами замість 12 губерній, 102 повітів і 1989 волостей.

Поспішність, з якою проводилася підготовча робота щодо районування, а також ті умови, в яких проходив сам процес перетворення в життя цієї реформи, за браком коштів і відсутністю відповідних кадрів працівників, мала свій відбиток і на якості здійсненої роботи. Найбільші похибки були допущені в структурі деяких округів на самому початку розгляду проектів цілком свідомо, щоб не ламати міжгубернські кордони, ще недостатньо вивченої та проведеної нової реформи.

Отже, всі прорахунки, допущені при розробці адміністративно-територіального поділу, можна пояснити новизною, значною масштабністю, адміністративними перегинами.

Одним із серйозних недоліків районування у 1922 - 1923 рр. було те, що національний склад створених чи змінених адміністративно-територіальних одиниць, які виникали замість повітів та волостей, майже не враховувався. Зокрема, у результаті укрупнення багатьох колишніх, до того практично однонаціональних районів, багато національних меншин були фактично розірвані на різні адміністративно-територіальні одиниці. Це підривало усталені регіональні зв'язки, призвело до занепаду традиційних форм господарської діяльності, руйнувало національно-культурний уклад життя національних меншин. Усе це доповнювалося бюрократичним свавіллям місцевої влади, котра неспроможна була забезпечити запити національних меншин.

Суттєві концептуальні прорахунки, які були допущені при адміністративно-територіальному поділі, проаналізовано представниками радянських органів влади, наслідком чого стало прийняття рішення щодо внесення необхідних коректив у вже існуючу систему районування. Однією з них стало питання про виділення адміністративно-територіальних одиниць у місцях компактного проживання національних меншин. Цей аспект сприяв зняттю соціальної напруги, викликаній адміністративно-територіальною реформою 1922 - 1923 рр. Найбільш гострим було становище серед німецького населення. У результаті реформи німецькі сільськогосподарські колонії, котрі раніше вважалися в господарському розумінні зразковими й мали високий рівень агротехнічної культури, були значною мірою зруйнованими, що призвело до подальшого погіршення й без того важкого становища колоністів.

Більшість німецьких колоній в Україні ще до територіального поділу зимою 1922 - 1923 рр. мала свої власні сільські та волосні адміністративні одиниці. Після поділу на нові райони частина цих німецьких сільських та волосних рад була зовсім ліквідована, частина - роз'єднана і віднесена до інших районів. Роз'єднані колишні німецькі волості (Пришиб, Гальбштадт, Гнадефельдт) були віднесені частково до Велико-Токмацького, частково - до Чернігівського районів [10], ліквідовано було й "Німецьку волость" Бахмутської округи. Усе це справило гнітюче враження на

німецьких колоністів. Окрім того, ця обставина потягла за собою тертя на національному ґрунті, розвивала серед колоністів думку про те, що вони беззахисні та безправні. Німецьке населення в більшості сільських рад не мало своїх представників, на чолі сільрад та районних виконкомів стояли переважно працівники, які не знали ні побуту, ні мови німецького населення. Тому очевидно, що настрої були занадто пригніченими. Політична й суспільна робота ставала дедалі важкою та безуспішною. Таким чином, остаточно з'ясовано неточності, які були допущені при районуванні щодо національних меншин, що призвело до того, що національним меншинам не було приділено достатньої уваги [11].

Упровадження практичних заходів щодо національних груп передбачало проведення певної підготовчої роботи, яка стосувалась обстежень місць компактного проживання національних меншин. Це дало фактичний матеріал щодо визначення характеру соціально-господарської структури, особливостей побуту, культурно-освітнього стану обстеженого населення для розробки програми національно-державного будівництва серед етнічних груп, що населяли Україну.

Виходячи із результатів обстежень, що проводилися Центральною Комісією у справах національних меншин при ВУЦВК, вимальовувалася не зовсім утішна картина. Результати обстежень свідчили, що громадяни національної належності мали багато проблем: ігнорування національно-культурних, релігійних, мовних та інших запитів. Працівники низових апаратів радянських, партійних й адміністративних органів не були готові до вирішення складних та специфічних питань, що виникали у сфері національних відносин. Саме відсутність піклування про забезпечення національно-культурних потреб з боку місцевої влади перешкоджала природному абсорбуванню мешканців "національних" сіл у середовищі національної більшості. Усе це не належним чином впливало на доктрину комуністичного режиму, в якій мова йшла про "розв'язання національного питання". А в 20-ті роки влада прагнула залучити національні меншини до активної діяльності в будівництві соціалізму та закріпити в їхній свідомості довіру до радянської влади. Тому для ефективного вирішення багатьох проблем, що загострилися, необхідно було виділення національних адміністративно-територіальних одиниць у місцях компактного проживання національних меншин.

Паралельно з обстеженням національних меншин велася розробка статистичних матеріалів щодо чисельності та національного складу населення України. Найбільш повно етносоціальний склад населення республіки знайшов своє відображення в матеріалах Всесоюзного перепису, здійсненого в грудні 1926 р. (результати були оприлюднені в 1928 р.) В Україні до його проведення було залучено 37 155 осіб [12]. Під час перепису реєструвалося все наявне населення, записувалися соціальний і професійний склад, стать, вік, письменність, національність тощо. За даними Всесоюзного перепису, в республіці проживало майже 29 млн. осіб (з них 23219 тис. українців (80,1%), 2677 тис. росіян (9,2%), 1574 тис. євреїв (5,4%), 476 тис. поляков (1,6%), 393,9 тис. німців (1,3%), 258 тис. молдован (0,8%), 105 тис. греків (0,3%), 92 тис. болгар (0,3%), 76 тис. білорусів (0,2%), а також представників інших національностей [13]. Перепис давав дослідникам важливі відомості щодо чисельності національних груп населення України, співвідношення міського та сільського населення, вживання рідної мови тощо. Однак серйозною похибкою під час проведення був той факт, що частина населення на той час ще не самовизначилася стосовно своєї національності.

Як уже неодноразово відзначалося багатьма дослідниками, створенню національно-територіальних одиниць сприяло надання національним меншинам ряду важливих пільг у справах місцевого самоврядування, особливо на етапі його становлення. Згідно з постановою рішення IV сесії ВУЦВК (лютий 1925 р.) "Про низове районування" мінімальна норма, необхідна для організації звичайних адміністративних районів (25 тис. населення району), для національних адміністративних районів знижувалася до 10 тис. осіб, національних сільських або селищних рад – із 1000 до 500. Як бачимо, досвід України 20-х років свідчить, що ця норма, потрібна для утворення або виділення національних районів та рад, навіть при

компактному проживанні національних меншин зменшувалась у два рази порівняно із звичайними адміністративно-територіальними одиницями.

Прийняття ряду прогресивних для національних меншостей України законодавчих актів підготувало правовий документ для формування унікальної системи національного районування в країні. У Плані роботи ЦК Нацмен на 1924 – 1925 рр. акцентувалась увага на притягування національних меншин до радянської влади і залучення їх в до радянського будівництва. Звичайно, мова йшла й про утворення однорідних національно-адміністративних одиниць. Планувалось “оформити проведення районування німецьких і менонітських колоній у Катеринославській та Одеській губерніях; підготувати матеріали із районування німецьких поселень в інших пунктах (Волинська, Чернігівська та Харківська губ.), а також чеських поселень у Волинській губернії, оформити накреслене районування болгарських місцевостей у Катеринославській та Одеській губ., а також виділення Молдавської Республіки”. Зазначалося в цьому документі й про те, що необхідно “приступити до підготовки матеріалів щодо виділення польських і чеських Сільрад і районів з розрахунком проведення районування протягом 1924 – 1925 рр.” [14]. У національних адміністративно-територіальних одиницях, як сільських радах, так і районах, планувалося поступово перевести збори, засідання діловодство на мову відповідної національної меншини. У першу чергу цей захід повинен бути проведений у німецьких та єврейських адміністративно-територіальних одиницях, згодом – у польських, болгарських та інших.

Слід зазначити, що організаційне оформлення національних адміністративно-територіальних одиниць почалося з виділення німецьких, згодом болгарських, грецьких та чеських сільрад, а дещо пізніше – польських, єврейських, російських. Це пояснювалося тим, що стосовно поляків необхідно було враховувати моменти, які перепліталися з питанням про так званих українців-католиків; виділення єврейських сільських рад було тісно пов’язане з роботою щодо організації містечкових рад, розмежування їх території з сільськими радами, встановленні положення про містечкові ради непромислового типу; виділення російських рад стало розвиватися з українізацією апаратів ОВК та РВК, що працювали до цього переважно українською мовою. Утворення рад проходило згідно з волевиявленням населення відповідних населених пунктів [15]. У процесі національного районування вважалося “принципово необхідним виділення самостійних районів і сільрад із німецьких колоній. Німецькі колонії повинні нараховувати не менше 300 господарств або ж 12000 осіб населення; в інших місцевостях з німецьким населенням створити німецькі сільради”. Відштовхуючись від таких “мірок”, почали з’являтися пропозиції щодо виділення окремих німецьких районів, а саме: Ландау, з кількістю населення близько 20 тис. осіб у Миколаївській окрузі Одеської губернії; Хортиця (13 – 14 тис. осіб) Запорізької округи Катеринославської губернії [16]. До складу останнього району повинні були ввійти всі німецькі колонії попередньої Хортицької волості з 18 колоніями і 14 тис. населення. При останньому районуванні Хортицька волость була приєднана до сусідніх російських волостей. Трохи пізніше висловлено думку про створення спеціального району Роза Люксембург. Але не завжди пропозиції переростали в реалії. Це безпосередньо стосується Хортицького району. Гострі дискусії викликало, як зазначає Б. Чирко, формування кордонів та адміністративно-територіальний поділ цього району, населення якого складалося приблизно з однакових за чисельністю етносів – 14 тисяч українців та 12 тисяч німців. (Доречно було б відзначити, що в різних архівних документах знаходимо різні дані щодо кількості німецького населення в Хортицькому районі). Центральне Бюро Німсекції вважало, що малочисельність німецького населення в цьому випадку не повинна стати перешкодою у створенні самостійного району, тим паче що безпартійна селянська конференція сама про це просила [17]. Але президія Запорізького окрвиконкому приймає рішення, що виділення Хортицького менонітського району неможливе й недоцільне. У свою чергу запропоновано утворити Канцерівську, Широчанську, Кічкаську,

Новохортицьку, Смолянську та Миколаїпольську німецькі (менонітські) сільські ради [18].

Аналізуючи Звіт про роботу Бюро Національних Меншин за період з 1-го жовтня до 31 грудня 1924 року, бачимо, що національне районування мало значні результати. Так, на зазначений період було "виділено самостійних сільрад: німецьких – 42 з кількістю поселень 163, болгарських – 31 з кількістю поселень 47, польських – 2 з кількістю поселень 2, білоруських – 1, албанських – 1, молдавських – 1, чеських – 1, єврейських – 4 з кількістю поселень – 6" [19]. У 1924 році з метою концентрації німецьких колоній Велико-Токмацького району Мелітопольської округи, яка об'єднувала 83 німецькі колонії, приєднано до Бердянської округи, що дало змогу виділити в останній німецький район – Молочанський, водночас у Мелітопольській окрузі був виділений Пришибський німецький район. Майже одночасно формується й район із центром у Зельцах Одеської губернії.

Отже, процес виділення німецьких національних районів проходив досить швидкими темпами і на 1924 р. їх існувало п'ять, а саме: Зельцький, Ландауський, Люксембургський, Молочанський і Пришибський. Б. Чирко, аналізуючи історію утворення і характер функціонування національних адміністративно-територіальних одиниць, називає таку ж кількість і такі ж назви німецьких районів, що виділені були ще до утворення на Україні Молдавської АССР [20]. А от В. Мазур має іншу думку: влітку 1924 р. виникли Велико-Токмацький, Молочанський, Терпенівський, Пришибський, Чернігівський та Петро-Павлівський німецький райони, тобто шість німецьких національних районів [21]. Щодо такого висновку зав'язалася заочна дискусія О. Рафальського з автором статті, що стала можливою в умовах державної незалежності нашої країни. О. Рафальський, аналізуючи статтю В. Мазура, звертає увагу читача на те, що не всі названі автором статті райони були німецькими. Найбільш критично О. Рафальський підходить до характеристики національного району з центром у селищі Терпіння, оскільки вважає, що цей населений пункт, виходячи із висновків В. Мазура, став центром відразу двох національних районів. З огляду на це він стверджує, що у В. Мазура "Терпенівський район – німецький, а Терпенеївський – російський, тим часом назва і того, й іншого походить від назви селища Терпіння, яке було центром російського національного району" [22]. Отже, ми схильні вважати, що на 1924 р. функціонувало п'ять німецьких національних районів, які названі нами вище.

Наступним кроком Центральної Комісії у справах національних меншин при ВУЦВК була робота над "Проектом виділення болгарських адміністративно-територіальних одиниць". У 1924 році, як стверджує М.Д. Дихан, з участю Д. Перванова було організовано два болгарські райони – Романівський та Цареводарівський. У жовтні 1926 р. Романівський район перейменували в Коларівський, а в листопаді 1927 р. Цареводарівський – у Ботевський. На посаду секретарів райпарткомів цих національних районів було обрано Петра Петрова та Камена Русінова [23]. Детальніше простежимо процес утворення болгарських національних районів. Тут важливо звернути увагу на створення першого болгарського району, оскільки при огляді документів вищих органів влади й управління ми зіткнулись з певною дилемою. У звіті про роботу серед болгарського населення юридично оформленим і функціонуючим названо Романівський район [24]. Про цей факт свідчить і стаття А. Буценка "Районування України" [25]. А у звіті про діяльність Комісії Національних Меншин при ВУЦВК за період з 1/X – 1925 до 1/IV – 1926 р. первинним можемо назвати Цареводарівський болгарський район [26]. 1 вересня 1925 року було створено польський національний район з центром у м. Довбиш Житомирської округи у складі 33-х сільрад Зв'ягельського (Новоград-Волинського), Пулинського, Баранівського, Миропільського та Троянівського районів [27]. Виокремлення Польського району здійснювалося виключно командно-адміністративними методами. Ідея його створення біля кордону з Польщею як бази з розширення комуністичних ідей у сусідню польську державу належала Ф. Кону та Ю. Мархлевському. Обраний для цієї мети Довбишанський район на час утворення

мав у своєму складі 96 населених пунктів із населенням 40,5 тис. осіб, у тому числі 28,3 тис. поляків (69,8%). У 1926 р. за висновками ЦАТК затверджується постанова 1-го Районного з'їзду Рад Довбишанського району й перейменовується село Довбиш на Мархлевськ та Довбишанський район Волинської округи на – Мархлевський. На час організації польського району на Волині порушувалося питання про створення на Житомирщині ще й німецького національного району. Але оскільки переформовувалися ті райони, з котрих виділявся польський район, і відокремлювались деякі райони до Бердичівської та Коростенської округ, на той час відбувались зміни в межах самої Волинської округи, то виділення в 1925 році ще й німецького району призвело б до нової перетасовки сільських рад і ламку в складі районів, гальмуючи й працю округи взагалі. Тому Волинський окрвиконком прийняв рішення: оформлення німецького району відкласти на пізніше, а поки що зайнятися вивченням матеріалів з організації цього району [28].

6 червня 1925 року згідно з постановою Президії Окрвиконкому була виділена спеціальна комісія для всебічного обстеження на місцях тих населених пунктів, які можна було б віднести до німецького району. Цією комісією обстежено 145 населених пунктів. Після проведення плідної роботи на розсуд ЦАТК запропоновано чотири варіанти створення німецького національного району на Волині. Але окружна адміністративно-територіальна комісія на чолі з О.І. Ковальчуком прийшла до висновку: вважати за неможливе утворення німецького району в Волинській окрузі й залишити Пулинський район із комбінованим складом за нацменшинами [29].

На 1925 р. припадає створення третього болгарського національного району. 27 вересня 1925 року Президія Одеського Окрвиконкому затверджує у складі нового району низку болгарських сіл Східної частини Ленінського району. До нього увійшли наступні болгарські сільради: Буяликська, Свердловська, Кубанська, Куяльницька з населенням у 13450 осіб, а також українська Павлінська сільрада з населенням 1286 осіб, що давало новоутвореному району 14736 осіб населення. Його площа становила 50000 га. [30]. Райцентром болгарського району намітили Великий Буялик як село найбільш міцне і за кількістю населення, і за своїм економічним значенням.

Дещо напруженим було виділення Гросс-Лібентальського німецького національного району. Та все ж у кінці серпня 1925 р. на засіданні Президії Одеського Окрвиконкому прийнято проект виділення Гросс-Лібентальського німецького національного району. Доречно б було зауважити про те, що в травні 1926 р. Ландауський німецький район перейменовано в Карл-Лібкнехтівський. Цю ідею висунуло саме населення, оскільки відкриття району відбулося напередодні річниці вбивства Карла Лібкнехта [31]. На 1926 р. припадає створення Високопільського німецького національного району на території Херсонської округи [32]. У 1927 р. у Первомайській окрузі створено четвертий болгарський район – Вільшанський. Тут протягом 1927 – 1930 рр. секретарями РВК були Тодор Главчев, Микола Гранчаров, Микола Нестеров.

У березні 1927 році був утворений перший у Радянському Союзі Сейдеменухський єврейський національний район. Територія району за проектом складалася з частин територій Бериславського та Снігіривського районів Херсонщини з центром у колонії Велика Сейдеменуха. На території району проживало 16797 мешканців у 40 населених пунктах. Національний склад району був таким: євреїв – 14390 мешканців (85,6%), українців – 1964 (11,8%) і німців – 443 (2,4%). Херсонському Окрпарткомові першому безпосередньо довелося зайнятися питанням підготовки організації єврейського національного району і подолати консерватизм радянського апарату щодо його остаточного оформлення. Поряд із Калініндорфським в Україні діяло ще два єврейських національних райони – Новозлатопільський у складі 9 єврейських сільрад та Сталіндорфський – 16 єврейських та 2 німецькі національні сільради [33].

Поряд із національними районами швидкими темпами зростала кількість національних сільрад. Якщо на 1/IV 1925 р. їх налічувалося 232, то на 1/VI 1927 р. –

872. Разом із сільськими радами зростала й кількість селищних рад. На 1/VI 1927 р. діяло оформлених селищних рад: єврейських – 32,4%, російських – 23,0%. Як бачимо, не всі національності створювали селищні ради. Це пояснювалося тим, що німці, греки, болгары – нацменшини з великим відсотком сільського населення, а євреї та росіяни проживали переважно в містах. Заодно зазначимо, що російські селищні ради майже виключно були фабрично-заводського типу, а єврейські – повністю нефабрично-заводські [34].

Протягом 1926 – 1927 рр. одним із найважливіших аспектів діяльності ЦКНМ була робота щодо правового стану російського населення в Україні, оскільки існування російських районів не було оформлено в законодавчому порядку.

Виникало лише питання про те, чи треба однаково обслуговувати сільське і міське населення. За даними перепису 1926 року, в Україні проживало 2638388 росіян (9,2% всього населення України). Треба відзначити, що більша їх половина (50,9%) проживала в містах, а сільське населення становило 49,1% [35]. Однак вважалося, що виділення російських національних районів у містах недопустиме, хоч би й з більшістю неукраїнської людності, з огляду на те, що міста є економічними, політичними та культурними центрами цілої округи й виділення міст спричинило б розрив "культурного зв'язку робітничого класу з селянством, яке переважною більшістю є українське". Тому виділення російських національних рад і районів стосувалося лише сільського населення російської національності. У зв'язку з цим виникає питання: а чи не є цей аспект просто поширенням російської мови ще й на сільське населення України? Адже це непоганий шанс посилити великодержавницькі, русифікаторські тенденції не тільки в місті, а й на селі.

Для стримування політики українізації було вирішено утворити російські національні райони як основну ланку національно-адміністративного облаштування росіян. У доповіді "Про оформлення національних російських районів" та за висновками ЦАТК і ЦКНМ національними російськими районами названі такі: Путивльський (Глухівської округи), Кам'янський (Запорізької округи), Петровський, Сорокинський, Станично-Луганський (Луганської округи), Терпінянський (Мелітопольської округи), Олексіївський, Старовірівський та Чугуївський (Харківської округи) [36]. З літа 1927 року на терені України починає діяти 9 національних російських районів, оформлених у законодавчому порядку.

У 1928 р. було утворено три грецькі райони – Сартанський, Мангуський та Велико-Янисольський. Два перші грецькі національні райони – Мангуський та Сартанський – з'явилися завдяки затвердженій 30 травня 1928 р. Президією ВУЦВК постанові "Про створення національних грецьких районів на терені Маріупольської округи" [37]. Трохи пізніше в Сталінській окрузі було організовано третій грецький район – Велико-Янисольський. 9 жовтня 1928 р. ВУЦВК затвердила постанову "Про районування грецької національності на території Сталінської округи". До складу Велико-Янисольського грецького району було віднесено Велико-Янисольський район у своїх старих межах із кількістю 7 сільських рад та приєднано від розформованого Андріївського району 4 сільради. Оформлення грецьких національних районів було прискорено у зв'язку із відзначенням у 1928 р. 150-річчя виселення греків із Криму. Їх створення мало зайняти почесне місце в ідеологічній кампанії, що розгорнулася при цьому.

У травні 1929 року проходила нарада щодо районування за участю представників окрвиконкомів, де була обговорена доповідь Гафтеля "Про утворення національного німецького району на Волищині". Проект про відокремлення такого району з центром у колонії Пулин не задовольнив ЦАТК, у зв'язку з цим Волинському Окрвиконкомові було доручено докладніше проробити це питання й, зокрема, обговорити можливість утворення німецького району з центром у колонії Хеймталь. Одночасно з цим ще раз порушувалося питання про утворення Хортицького німецького національного району [38]. І нарешті, у вересні 1929 р. ВУЦВК та РНК УСРР постановили утворити на території Запорізької округи Хортицький район із переважною німецькою людністю, з центром у селі Верхня Хортиця в складі Верхне-

Хортицької, Нижне-Хортицької, Кічкаської, Широчанської, Павлівської, Бабурської, Смолянської, Миколайпольської, Веселівської, Лукашівської, Ново-Запорізької та Зеленогайської сільських рад тогочасного Хортицького району [39].

У 1930 р. розглядалися плани створення ще одного польського національного району в Україні у селі Гречани, оскільки воно було одним із найбільших польських сіл. Тут у п'ятьох сільрадах проживало 10190 осіб польської національності, зокрема в селах Гречани 3824 особи, Заріччя – 2290, Шаровечка – 1995, Маньківці – 1282, Крачківці – 798. Але зміни в національній політиці радянської влади не дали реалізуватися цьому плану [40].

До 1931 р. в Україні було вже 25 національних районів: 8 російських, 7 німецьких, по 3 грецьких, болгарських, єврейських та 1 польський, до складу яких входило 335 національних та кілька десятків українських сільських рад.

Окрім виділення національних територіальних одиниць, органи влади та управління сприяли відповідній кадровій політиці серед широкого представництва національних меншин України. У 20-х роках у національних адміністративно-територіальних одиницях здійснювалися різноманітні заходи в духовно-культурній сфері, організовувалось суспільно-політичне та господарсько-економічне життя.

Підводячи підсумок проведеної роботи з національного районування в Україні, наведемо тезу Я. Саулевича з виступу на II Всеукраїнській Оргнараді: "Безумовно, що великі наслідки ми маємо в справі національного районування. У цій роботі ми є прикладом для інших республік, ми зуміли багато зробити до належної організації національних адмін-територіальних одиниць, у справі наближення апарату до мас; але треба одне сказати, що ця робота у нас провадилася більш кількісно, ніж якісно" [41].

У подальшому, вивчаючи процес становлення та розвитку системи національного районування України в 20-30-х рр. ХХ ст., слід звернути увагу на питання щодо об'єднання та перейменування національних районів.

Список використаних джерел та літератури

1. Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис. – К.: Полус, 2000.
2. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ століття). – К.: Асоціація "Україно", 1995.
3. Стронський Г.Й. Злет і падіння: Польський національний район в Україні у 20 – 30-ті роки. – Тернопіль, 1992; Калакура О. Я. Польський національний район в Україні: уроки піднесення та падіння // Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи. – К., 1995. – С. 295-298; Єременко Т. Польська національна меншина в Україні в 20 – 30-ті рр. ХХ ст. (Історичні зошити Ін-ту історії України НАН України) – К., 1994.
4. Павленко В. Болгарська меншина в Україні. 20 – 30-ті рр. ХХ століття // Українська діаспора. – № 4. – 1993; Мельник Н. Національно-культурний розвиток болгарської меншини України в 20 – 30 рр. ХХ ст. – Автор. дис. ... канд. істор. наук. – 07.00.02. – К., 1996.
5. Наседкіна Л. Д. Грецькі національні сільради та райони в Україні (друга половина 20-х – 30-ті роки) // Українській історичний журнал. – 1992. – № 6. – С. 64-72.
6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО) України. – Ф. 1, оп. 3, спр. 610, арк. 58.
7. Там само. – Арк. 65.
8. Там само. – Арк. 70.
9. Там само. – Арк. 76.
10. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. р. – 99, оп. 2, спр. 60, арк. 54.
11. ЦДАВО України. – Ф. 1, оп. 3, спр. 610, арк. 189.
12. Вороб'єв Н.Я. Всесоюзная перепись населения 1926 г. – М., 1957. – С. 27.

13. *Короткі підсумки перепису населення України. 17 грудня 1926 р. – Харків, 1928. – С. 4.*
14. ЦДАВО України. – Ф. 413, оп. 1, спр. 5, арк. 1-2.
15. Там само. – Спр. 249, арк. 24.
16. Там само. – Спр. 4, арк. 38.
17. ДАОО. – Ф. р.– 99, оп. 2, спр. 60, арк. 54.
18. Чирко Б.В. Назв. праця. – С. 44-45.
19. ЦДАВО України. – Ф. 413, оп. 1, спр. 17, арк. 92.
20. Чирко Б.В. Назв. праця. – С. 46.
21. Мазур В.М. Створення національних адміністративно-територіальних одиниць в Україні у 1920-х роках // *Україна: минуле, сьогодення, майбутнє. Зб. наук. праць. – К., 1999. – С. 191-192.*
22. Мазур В.М. Назв. праця. – С. 191-192; Рафальський О.О. Назв. праця. – С. 131-132.
23. Дихан М.Д. Болгари – політемігранти у соціалістичному будівництві на Україні в 1924 – 1929 рр. – К., 1973. – С. 47-53.
24. ЦДАВО України. – Ф. 413, оп. 1, спр. 10, арк. 84.
25. Буценко А. Районування України // *Радянська Україна. – 1925. – № 8. – С. 8.*
26. ЦДАВО України. – Ф. 413, оп. 1, спр. 10, арк. 3.
27. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. р. – 128, оп. 1, спр. 1942, арк. 7.
28. Там само. – Ф. р. – 326, оп. 1, спр. 239, арк. 9-14.
29. Там само. – Арк. 33-45.
30. ДАОО. – Ф. р. – 1916, оп. 1, спр. 64, арк. 17; ДАОО. – Ф. р – 969, оп. 3, спр. 466, арк. 2.
31. Там само. – Ф. р. – 969, оп. 3, спр. 451, арк. 11.
32. ЦДАВО України. – Ф. 413, оп. 1, спр. 145, арк. 57.
33. *Національні меншини в Україні. 1920 – 1930-і роки. Іст.-картогр. атлас / Упор: М.І. Панчук та ін. – К.: Четверта хвиля, 1996.*
34. ЦДАВО України. – Ф. 413, оп. 1, спр. 249, арк. 24-25.
35. Ялі С. Російські ради на Україні й завдання до поживлення їхньої роботи // *Радянська Україна. – 1927. – № 9. – С. 62.*
36. ЦДАВО України. – Ф. 1, оп. 3, спр. 2565, арк. 19.
37. *Національні меншини в Україні. 1920 – 1930-і роки. Іст.-картогр. атлас / Упор: М.І. Панчук та ін. – К.: Четверта хвиля, 1996. – С. 91.*
38. ЦДАВО України. – Ф. 413, оп. 1, спр. 418, арк. 35-36.
39. ЗП України. – 1929. – № 24. – С. 866.
40. Місінкевич Л.Л. *Національні меншини Поділля в 20 – 30-х рр. ХХ ст. – Дис. ... канд. істор. наук. – 07.00. 01. – К., 2000. – С. 51.*
41. Саулевич Я. *Про радянське будівництво серед нацменшостей (Промова на 2 Всеукраїнській Оргнараді) // Радянська Україна. – 1928. – № 7-8. – С. 38.*

SUMMARY

The article focuses on the information about allotment and functioning of national-administrative units that were created in the places of compact ethnic groups' residence. The reasons and process of creation of national districts and rural councils (radas) in the 1920's are analyzed.

Key words: national district, Ukraine in the 1920's, all-union census of 1926.